

DOKTORI ÉRTEKEZÉS TÉZISEI

Dobos Csilla

**A JOGI SZAKNYELVRE JELLEMZŐ
FUNKCIÓIGÉS SZERKEZETEK
ÉS A RÉGENS-VONZAT VISZONY**

Készült

A Debreceni Egyetem BTK Elméleti és alkalmazott nyelvészet

doktori program

Orosz nyelvészet

alprogramjának keretében

a Ph.D. program vezetője

Prof. Dr. Kertész András, egyetemi tanár

az alprogram vezetője

Dr. Habil. Agyagási Klára, egyetemi docens

Debreceni Egyetem

Bölcsészettudományi Kar

2001

1. A dolgozat tárgya

A dolgozat tárgya az alárendelő szintagmák egyik típusának, az ún. **funkcióigés szerkezeteknek** (Funktionsverbgefüge, complex verbal structures, описательные выражения) a vizsgálata. A funkcióigés szerkezetek megítélése és elemzése elsődlegesen mint nyelvhelyességi probléma merült fel a 19. század közepén, amit jól illusztrál az említett szókapcsolatok jelölésére még ma is használatos **terpeszkedő kifejezések** elnevezés.

A dolgozat a funkcióigés szerkezetek (pl: *segítséget nyújtani, оказывать помощь, Hilfe leisten, to give help*) előfordulásának gyakoriságát, valamint ennek okait vizsgálja egy speciális szakterületen, nevezetesen a jogi szaknyelv keretein belül.

2. A dolgozat rövid tartalma

A funkcióigés szerkezetek előfordulási gyakoriságát indokoló tényezők feltárása a vizsgált szerkezetek sajátosságos **vonzatstruktúrájának** az elemzésére épül. Következésképpen a jogi szaknyelvre jellemző funkcióigés szerkezetek vizsgálatára egyrészt a vonzatelméletek, másrészt a szaknyelvek és azon belül a jogi szaknyelv bizonyos, a téma szempontjából releváns aspektusainak tárgyalását követően kerülhetett csak sor. A dolgozat szerkezeti felépítése és fejezetekre való tagolása ennek megfelelően történt.

A dolgozat **első fejezete** (Régensék és vonzatok) a régens-vonzat viszony problémakörét elemzi. Ez a fejezet foglalkozik a téma kutatási előzményeinek, valamint nyelvtörténeti és nyelvfilozófiai alapjainak az áttekintésével. A fejezetet a funkcióigés szerkezetek elemzése során használt fogalmak leírása zárja.

A dolgozat **második fejezete** (Funkcióigés szerkezetek) a funkcióigés szerkezetek nyelvészeti sajátosságainak a vizsgálatával foglalkozik. A téma kutatásának rövid történeti áttekintését követi a funkcióigés szerkezeteknek mint a szókapcsolatok egyik típusának a bemutatása, valamint a funkcióigés szerkezeteket alkotó komponensek közötti morfo-szintaktikai és szemantikai kapcsolatok elemzése. Ezen fejezet vizsgálja továbbá a

funkcióigés szerkezetek és az igék szinonimitásának a kérdését, illetve a komplex régensek és az egyszerű igei régensek közötti hasonlóságok és eltérések okait.

A dolgozat **harmadik fejezete** (Funkcióigés szerkezetek a jogi szaknyelvben) a nyelv és a jog összefüggéseit, valamint a jogi szaknyelv meghatározott ismérveit tekinti át. Ennek a problémakörnek a kifejtését a dolgozatban vizsgált korpusz bemutatása zárja.

Ugyanez a fejezet vizsgálja a címben meghatározott témát, nevezetesen a régens-vonzat viszony sajátosságait a funkcióigés szerkezeteket tartalmazó jogi szaknyelvi mondatokban, valamint **a funkcióigés szerkezetek helyettesítésének lehetőségeit és feltételeit**. Ennek során megállapítjuk azokat a tényezőket, amelyek lehetővé teszik, befolyásolják, illetőleg kizárják a funkcióigés szerkezetek szinonim igékkel történő helyettesítését. Ezen tényezők feltárása a funkcióigés szerkezetek használatának nyelvi és jogi szempontok szerinti elemzésére épül. Következésképpen a dolgozat harmadik fejezete kettős kötődésű: nyelvészeti és jogi.

3. A kutatás célja

A funkcióigés szerkezetek általában helyettesíthetők a szerkezet szemantikai magvát hordozó főnévvel megegyező szótövű szinonim igével (pl. *segítséget nyújtani – segíteni, оказывать помощь – помогать, Hilfe leisten – helfen, to give help – to help*). A jogi szaknyelv különböző területein a funkcióigés szerkezetek elvileg szintén felcserélhetők a megfelelő szinonim igével (pl. *vádat emel – vádol, meghallgatást foganatosít – meghallgat, gyanúba fog – gyanúsít, intézkedést foganatosít – intézkedik*). Ennek ellenére a jog nem él ezzel a lehetőséggel és így **a jogi szaknyelvben általánosan elterjedt a funkcióigés szerkezetek használata**. A tételes jog és a jogalkalmazói jog nyelvében egyaránt nagyszámban fordulnak elő a vizsgált szerkezetek mint egyes jogi tényállások elemeit, eljárási cselekményeket és jogintézményeket kifejező eszközök.

A kutatás célja annak indokolása, vajon miért kerülnek előtérbe jogi szaknyelvi szövegekben a funkcióigés szerkezetek a szinonim igékkel szemben. Ezen cél eléréséhez az egyes fejezetekben az alábbi problémák megoldására volt szükség:

1. A funkcióigés szerkezetek általános ismérveinek a meghatározása.
2. A régensek és a vonzatok közötti összefüggések azon aspektusainak vizsgálata, amelyek a funkcióigés szerkezetek elemzése szempontjából relevánsak.
3. A funkcióigés szerkezetek speciális ismérveinek az elemzése, különös tekintettel a funkcióigés szerkezetek belső, illetve külső vonzatstruktúrájára.
4. A funkcióigés szerkezetek és az igék közötti szinonimitás vizsgálata.
5. A funkcióigés szerkezeteknek mint komplex régenseknek és az igéknek mint egyszerű régenseknek az összehasonlító elemzése.
6. A jogi szaknyelv azon legfontosabb ismérveinek a bemutatása, amelyek a funkcióigés szerkezetek tárgyalásához szükségesek.
7. A funkcióigés szerkezetek szerepének vizsgálata a jogi szaknyelvben.
8. A régens-vonzat viszony vizsgálata funkcióigés szerkezeteket tartalmazó jogi szaknyelvi mondatokban.
9. A funkcióigés szerkezetek helyettesítését befolyásoló tényezők feltárása.
10. Azoknak a fogalmaknak a leírása, amelyek alkalmasak a megjelölt feladatok elvégzésére.

4. A kutatás példaanyaga és módszere

Feltételezésünk szerint a funkcióigés szerkezetek előfordulásának gyakorisága elsődlegesen a komponenseik által meghatározott speciális vonzatstruktúra sajátosságaiban rejlik. Ennek igazolására olyan jogi szaknyelvi mondatokat elemeztünk, amelyekben a komplex régens szerepét funkcióigés szerkezetek töltik be. Az elemzés példaanyagát az orosz jogi szaknyelv, azon belül elsődlegesen a **tételes jog**, vagyis a törvénykönyvek és jogszabályok szövegei szolgáltatták. A vizsgált korpusz kiválasztásában nyelvi és jogi tényezők egyaránt szerepet játszottak.

A jogi szakszövegek egyik legfontosabb szintaktikai jellemzője a funkcióigés szerkezetek elterjedt használata, ami – a jog precizításra való törekvése miatt – a funkcióigés szerkezetek vonzatkeretében rejlő bővítési lehetőségek maximális kihasználásával párosul.

Nyelvészeti szempontokon kívül a választást történeti és logikai összefüggések indokolták. Ha megvizsgáljuk a tételes jog és a jogalkalmazás, valamint a jogtudomány történeti kapcsolatát, egyértelmű, hogy az utóbbiakat megelőzte a jogszabály megjelenése; a tételes jog megléte után lehetett azt alkalmazni, mint ahogy szintén csak a már kialakult jogrend lehetett a jogtudomány tárgya.

A tételes jog választását ezen szaknyelvi szférának a másik kettővel való logikai kapcsolata is indokolja. Logikai szempontból a jogi szaknyelven belül a tételes jog nyelve központi helyet foglal el; a jogalkalmazás és a jogtudomány nyelvének egyaránt forrása és nélkülözhetetlen tárgya.

A jogszabályok hierarchiája miatt, illetve ezen hierarchiából fakadó tartalmi és nyelvi megfelelések miatt a jogi szaknyelv különböző területein előforduló funkcióigés szerkezetek forrásai szinte kivétel nélkül **a magasabb szintű jogszabályokban** lelhetők meg. Célszerű volt tehát a funkcióigés szerkezetek elemzéséhez a jogforrási hierarchia csúcsán elhelyezkedő jogi szaknyelvi szövegeket választanunk.

A fent elmondottak értelmében a dolgozatban felhasznált korpuszt a következő jogszabályok alkotják:

- (1) Гражданский Кодекс Российской Федерации
(Az Orosz Föderáció Polgári Törvénykönyve)
- (2) Гражданский Процессуальный Кодекс Российской Федерации
(Az Orosz Föderáció Polgári Eljárásjogi Kódexe)
- (3) Конституция Российской Федерации
(Az Orosz Föderáció Alkotmánya)
- (4) Уголовный Кодекс Российской Федерации
(Az Orosz Föderáció Büntető Törvénykönyve)
- (5) Уголовно-исполнительный Кодекс Российской Федерации
(Az Orosz Föderáció Büntetővégreajtási Kódexe)
- (6) Уголовно-процессуальный Кодекс Российской Федерации
(Az Orosz Föderáció Büntetőeljárási Kódexe)

A dolgozatban a jogi eljárásokban résztvevő jogi professzionisták és laikus személyek narratíváit és az ezek alapján készült jegyzőkönyveket, illetve vádiratokat is felhasználtunk. Így a tételes jog jogszabályai mellett a kutatás példaanyagát a **jogalkalmazói jog** szövegei alkotják.

A kutatás módszere azoknak a **valós és általunk létrehozott jogi szaknyelvi mondatoknak az egybevető elemzése** volt, amelyek funkcióiágés szerkezeteket, illetve a funkcióiágés szerkezetekkel szinonim igéket tartalmaznak. Ennek révén sikerült feltárni a funkcióiágés szerkezetek használati gyakoriságának okait.

A dolgozatban felhasznált korpusz elemzése számítógépes keresőprogram segítségével történt. A funkcióiágés szerkezetek keresésénél az **igei komponensből, vagyis a funkcióiágéból** indultunk ki. Néhány törvénykönyv áttanulmányozása után sikerült megállapítani azt a 20 leggyakrabban előforduló funkcióiágét, amelyekre a további vizsgálódások épültek. Miután ezek az igék majdnem kizárólagosan funkcióiágés szerkezetek komponenseként fordulnak elő a jogi szövegekben, a funkcióiágét tartalmazó szerkezetek megtalálása nem jelentett problémát.

A korpusz jelentős mértékű szűkítését jelentette, hogy a keresésből kihagytuk az ún. funkcióiágeneveket, és ezáltal azokat a szerkezeteket, amelyek melléknévi vagy határozói igeneveket tartalmaznak. Kivételt képeznek – néhány esetben – a cselekvő jelenidejű melléknévi igeneveket tartalmazó funkcióiágés szerkezetek. Ezek elemzésére akkor került sor, ha az adott funkcióiágé kizárólag ilyen alakban fordult elő a vizsgált jogszabályokban.

A korpusz feldolgozásának következő lépését a funkcióiágés szerkezetek **csoportosítása** jelentette. A csoportosítás **négy szempont alapján** történt:

- (1) a funkcióiágés szerkezetek törvénykönyvekben való előfordulása szerint (külön csoportba kerültek például a Polgári Törvénykönyvben és a Büntető Törvénykönyvben előforduló funkcióiágés szerkezetek);
- (2) a főnévi komponensek száma szerint (vagyis aszerint, hogy hány főnév kapcsolódik az egyes funkcióiágékhoz);
- (3) a szinonim ige megléte alapján (vagyis aszerint, hogy létezik-e az orosz nyelvben olyan ige, amelyik az adott funkcióiágés szerkezet szinonimája);

- (4) a funkcióigés szerkezetek helyettesíthetősége alapján (vagyis aszerint, hogy a konkrét jogszabályban helyettesíthető-e az adott funkcióigés szerkezet a szinonim igével vagy nem).

A dolgozatban vizsgált probléma feltárásához a 3. és a 4. szempont alapján kapott eredmények bizonyultak a legfontosabbaknak. A negyedik szempont alapján két nagy csoportot kaptunk:

- (4.a.) a funkcióigés szerkezet helyettesíthető a szinonim igével;
- (4.b.) a funkcióigés szerkezet nem helyettesíthető a szinonim igével.

Mindkét csoport esetében további differenciálásra volt szükség. Ehhez meg kellett határozni **a helyettesítés feltételeit** és fel kellett tárni azokat az okokat, amelyek miatt egy adott funkcióigés szerkezet helyettesíthető, illetve nem helyettesíthető a szinonim igével. Azon feltételek meghatározása, amelyek lehetővé teszik vagy kizárják a helyettesíthetőséget, elsődlegesen az adott funkcióigés szerkezet **vonzatstruktúrájának elemzésére** épült.

5. Új tudományos eredmények

A dolgozat egy speciális szakterület keretein belül vizsgálja a funkcióigés szerkezeteket, ezért az eredmények egyrészt a dolgozat tárgyára, másrészt pedig a dolgozat tárgya és e speciális terület közötti kapcsolatokra vonatkoznak.

5.1. A funkcióigés szerkezetek leírása során elért eredmények:

- a funkcióigés szerkezetek helyének definiálása a szókapcsolatok rendszerében;
-
- a szemantikai és a szintaktikai információ polarizálódása és a funkcióigés szerkezetekre
- jellemző integrálódott szemantikai egység közötti kapcsolat feltárása;

a funkcióigés szerkezetek és az igék által alkotott oppozíciós párok felállítása;

-

a funkcióigék nem teljes értékű régensként történő leírása;

-

a funkcióigés szerkezetek komplex régensként történő elemzése;

-

annak megállapítása, hogy az igék kötelező vonzatait a szinonim funkcióigés szerkezet

- vonzatstruktúrájában fakultatív vonzat váltja föl;

annak kimutatása, hogy a funkcióigés szerkezetek vonzatstruktúrája több fakultatív vonzat

- számára kialakított üres helyet tartalmaz, mint a szinonim ige vonzatkerete.

5.2. A jogi szaknyelvre jellemző funkcióigés szerkezetek bemutatása során elért eredmények:

a jogi szaknyelv struktúrájának nyelvi és jogi szempontok alapján történő felosztása (a

- tételes jog nyelve, a jogalkalmazói jog nyelve, a jogtudomány nyelve);

annak igazolása, hogy a funkcióigés szerkezetek használata a jogi szaknyelvben nem

- pusztán nyelvhelyességi kérdés, hanem a jogi precizitás miatti szükségszerűség;

annak a szerepnek a kimutatása, amelyet a funkcióigék indikatív jelentése játszik a jogi

- tartalom pontos kifejezésében;

annak feltárása, hogy a főnévi komponens jelzői bővítményei hozzájárulnak a jogi tartalom

- differenciáltan pontos meghatározásához (pl. minősítő körülmények, tényállási elemek és egyéb, jogi szempontból releváns tényezők kifejezése);

annak megállapítása, hogy amennyiben egy adott jogi tartalom kifejezése meghatározott

- funkcióigés szerkezethez kötődik, úgy ezen jogi tartalom – a jogszabálynak a jogforrási hierarchiában elfoglalt helyétől függetlenül – mindig ugyanannak a funkcióigés szerkezetnek a segítségével jut kifejezésre;

a jogi szaknyelv és a szinonimitás kapcsolatának differenciált megközelítése; a tételes jog

- nyelve kerüli a szinonimák használatát, ugyanakkor a jogalkalmazás során, a jogászok és a laikusok narratíváiban folyamatosan szükséges a szinonim kifejezések egymással való helyettesítése;

a jogi eljárásokban résztvevő laikus személyek narratíváira jellemző egyszerű régensek és a

- jogi professzionisták narratíváira jellemző komplex régensek használatának kimutatása;

a funkcióigés szerkezetek és az igék közötti szinonimitás nyelvi átfordításként való

- értelmezése; ezen megközelítés szerint a valóságbeli történetektől a jogerős tényállás megállapításáig vezető út nyelvi átfordítások sorozata, amelynek egyik fontos állomása a jogi eljárásokban résztvevő laikus személyek narratíváiban használatos egyszerű igei régensek komplex régensekké alakítása a jogi professzionisták narratíváiban;

annak megállapítása, hogy a funkcióigés szerkezetek és az igék helyettesíthetőségének

- legfőbb kritériuma a vizsgált nyelvi egységek vonzatkeretében rejlik;

a helyettesítés egyéb kritériumainak és feltételeinek definiálása (a vonzatok szintaktikai

- reprezentációja, a théta szerepek azonossága, a théta kritérium teljesülésének szerepe, a jelzői bővítmények transzformálhatósága).

6. A kutatás gyakorlati haszna

A nyelv és a jog kapcsolatának elemzése sokáig a felszínen mozgott és kizárólag a sajátos „jogászi” terminológia és kifejezésmód tisztogatására korlátozódott. Senki előtt sem kétséges, hogy a jogászok a „szavakból élnek”, és ezért a nyelv és a jog viszonyának elemzése a jogászok és a nyelvészek számára elsődleges fontosságú feladat.

A nyelv és a jog viszonyának új szempontok alapján történő megközelítését teszi lehetővé **a jogalkalmazás interdiszciplináris nézőpontból való megközelítése**. Erre példa a Miskolci Egyetemen a Jogelméleti és Jogszociológiai Tanszék valamint az Alkalmazott Nyelvészeti Tanszék munkatársai által közösen végzett és jelenleg is folyó „**Nyelvhasználat a jogi eljárásban. Nyelvi átfordítás és ténykonstitúció a jogi tényállás megállapításának folyamatában**” c. kutatás. A vizsgálat tárgya a rendőrségen és a bíróságon büntető és polgári ügyszakban a ténymegállapítás folyamata, vagyis az a folyamat, amelynek során az eljárásban résztvevő személyek hétköznapi nyelven előadott narratívái a jogi szaknyelven megfogalmazott tényállásokká formálódnak át. A valóságbeli történésektől a jogerős tényállás megállapításáig vezető úton fontos szerep jut a szinonimitásnak, azon belül pedig a funkcióigés szerkezetek és az igék közötti szinonimitásnak.

Jelen dolgozat konklúziói tartalmazzák azoknak a jogilag is releváns különbségeknek a meghatározását, amelyek a jogi eljárásokban résztvevő laikusok nyelvhasználatára jellemző igei régensek használatából, illetve a jogi szakemberek nyelvhasználatára jellemző komplex régensek használatából eredeztethetők. Ezen különbségek hatással lehetnek a laikusok narratíváinak értelmezésére, valamint a jogerős tényállás megállapítására egyaránt.

7. A dolgozat témaköréből megjelent publikációk

1. *Orosz szaktársalgási jegyzet joghallgatók számára*. J-1-397, Tankönyvkiadó, Budapest, 1987. 212 p. (Közös jegyzet Dr. Mike Jánosnéval)
2. Leíró kifejezések a szinonímia tükrében. *Studia Russica* 12 (1988) 364-367.
3. Соотношение семантических структур глаголов и глагольно-именных описательных выражений. In: *Русский глагол*. Pécs (1989) 7-8.
4. Frazeologizmusok és állandó szókapcsolatok a nyelvoktatásban. *Borsodi Művelődés* 15 (1990) 25-31.
5. A kompenzátorok szerepe a jogi szövegekben. *FOLIA. Practico-linguistica*. 23 (1993) 28-36.

6. A leíró kifejezéseket alkotó komponensek szemantikai és morfo-szintaktikai ismérvei. *Miskolci Egyetem Közleményei* 1 (1994) 45-60.
7. Методическая типология фразеологических сочетаний. *Miskolci Egyetem Közleményei* 4 (1998) 3-14.
8. Ergänzungen und Angaben in der Valenztheorie. *Miskolci Egyetem Közleményei* 5 (1999) 3-12.
9. A nyelv és a jog általános összefüggéseinek néhány aspektusa. *Modern Filológiai Közlemények* 1 (1999) 109-114.
10. Некоторые синтаксические особенности глагольно-именных описательных выражений и соответствующих им глаголов. In: *Applied Russian Studies in Hungary*. Szerk. Lendvai Endre. Pécs, 2000. 47-65.
11. Jog és nyelv. Szabó M. – Varga Cs. (szerk.) Recenzió. *Alkalmazott Nyelvtudomány* 1 (2001) 131-133.
12. A leíró kifejezések belső valenciastuktúrája. *Miskolci Egyetem Közleményei*. (megjelenés alatt)